

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
NYELVTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
ROMANISZTIKA DOKTORI PROGRAM

Csaba Márta

Szóképzés a brazíliai és az európai portugál nyelvben
című doktori értekezésének tézisei

Budapest

2011

1. Témaválasztás és célkitűzés

A disszertáció a szóképzést vizsgálja a brazíliai portugál (BP) és az európai portugál (EP) nyelvben.

Brazília lakosainak száma mintegy 200 millió, és ezzel ők alkotják a világ népességének legnagyobb portugál ajkú közösségét. Az általuk használatos nyelv számos eltérést mutat a kiejtésben, a nyelvtanban és a szókincsben az Európában, Portugáliában használt portugál nyelvhez képest.

Jelen tanulmány célja az, hogy feltárja és bemutassa azokat a hasonlóságokat és különbségeket, amelyek a képzett szavak területén tapasztalhatóak a BP és az EP között.

A disszertáció a 2004-ben Curitibában, Braziliában kiadott, *Miniaurélio: o minidicionário da língua portuguesa* portugál egynyelvű szótár feltárásából nyert, és brazil képződménynek tekinthető képzett szavak gyűjteménye alapján vizsgálja azokat a szóképzési folyamatokat (prefixummal való képzés, suffixummal történő képzés, paraszintetikus képzés, regresszív képzés és konverzió), amelyek megjelentek a kigyűjtött szavak képzésében.

A kutatásban, több más egynyelvű, brazíliai és portugáliaiban szótár mellett, fontos szerepet kapott a 2002-ben Braziliában, CD-ROM-on megjelentetett *Dicionário Eletrônico Houaiss da Língua Portuguesa*, ugyanis ez a szótár sok esetben közli a vizsgált szó első írott megjelenésének dátumát. A vizsgálat ebből a szempontból is eredményt remélt, nevezetesen, feltételeztem, hogy a kigyűjtött szavak többsége a XX. századra datálódik, ami bizonyíthatja a két nyelvváltozat lassú, de folyamatos eltávolodását egymástól a szókincs területén is. Ugyanakkor ezt a folyamatot az információs és tömegkommunikációs robbanás ellensúlyozni látszik.

A kigyűjtött szavak vizsgálata a két ország internetes oldalain azt a célt szolgálta, hogy képet kaphassak arról, milyen gyakorisággal fordul elő a keresett szó a két különböző nyelvváltozatban, és ezzel a vizsgálattal ellenőriztem, hogy a brazil képződménynek tekinthető szavak gyakoribb előfordulást mutatnak-e a brazil internetes oldalakon.

2. Néhány előzmény

A portugál nyelv szóképzésével kapcsolatban írott, általunk ismert művek közül az egyik első Allen 1941-ben kiadott *Portuguese Word Formation with Suffixes* című műve, amely a suffixumokkal képzett szavakat vizsgálja és szótárakon alapul.

A prefixummal képzett szavakat Ching 1971-1972-ben megjelentetett *Sobre a Formação de Palavras com Prefixos no Português Actual* című tanulmánya vizsgálja, amely portugáliaiban újságokból kigyűjtött korpuszt dolgoz fel.

Assumpção Júnior – brazil szerző – 1986-ban kiadott *Dinâmica Léxica Portuguesa* című munkája egyrészt már szótárakban megtalálható, másrészt irodalmi művekben talált, addig szótárakban még nem szereplő példákon keresztül tanulmányozza a szóképzést a portugál nyelvben.

A szintén brazil Sandmann, az először 1989-ben megjelent *Formação de Palavras no Português Brasileiro Contemporâneo* című művében brazil újságokból kigyűjtött, és a Ferreira, Aurélio Buarque de Holanda által 1975-ben kiadott *Novo Dicionário da Língua Portuguesa* brazil egynyelvű szótárban még nem szereplő szavak alkotta korpuszt alapul véve vizsgálja a szóképzést a brazíliai portugálban.

3. A disszertáció felépítése

Jelen dolgozat szinkrón tanulmány, amely egy Braziliában 2004-ben megjelent egynyelvű szótárból kigyűjtött szógyűjteményen alapul. Azért választottam ezt a módszert, mert így lehetőségem nyílt egy olyan szóállományt vizsgálni, amelyről kétség nélkül elmondható, hogy brazil képződményekből áll.

Ugyanakkor meg kell említenem, hogy az új produktumok, vagyis amelyek még nem kerültek be a szótárba, nem képezik részét ennek a munkának.

Az összegyűjtött szavak elemzése révén, dolgozatomban leíró módon mutatom be a BP szóképzésben szerepet játszó folyamatokat, és adott esetben ütköztetem ezeket az EP hasonló folyamataival.

A disszertáció első fejezete a témaválasztást és a kutatási módszert ismerteti. A második fejezet a prefixummal történő képzést, a harmadik fejezet a szuffixummal történő képzést, a negyedik fejezet a paraszintetikus képzést, az ötödik fejezet a regresszív képzést és a hatodik fejezet a konverziót tárgyalja. A hetedik fejezet bemutatja az elért eredményeket és a végkövetkeztetéseket.

A disszertáció mellékletét képezi a tárgyalt szavak táblázatos feldolgozása, amit elektronikus formában, CD lemezen csatolok a dolgozathoz, lehetővé téve így azok egyszerű és áttekinthető tanulmányozását.

4. A szógyűjtemény összeállítása

A vizsgálat kiindulópontjául szolgáló szótár 832 oldalas (amit egy 63 oldalas „Minienciklopédia” követ), és bevezetőjében az olvasható, hogy több mint 30 ezer szócikket és kifejezést tartalmaz. Azért választottam ezt a szótárt a dolgozatom alapjául, mert egy viszonylag újkeletű műről van szó, és a benne található szócikkek száma egyrészt elegendően

magas ahhoz, hogy egy nyelvészeti elemzés tárgyát képezze, másrészt pedig feltételezhető, hogy az általa közölt szavak gyakorisága elég jelentős vagy közepes.

A szótárból azokat a képzett szavakat gyűjtöttem ki, amelyek vagy egyáltalán nem szerepelnek a vizsgálatban résztvevő négy, Portugáliában megjelent egynyelvű szótárban, vagy ha szerepelnek bennük, akkor a *brazilizmus* megjelölést viselik.

A vizsgálatomban szereplő, Portugáliában megjelent egynyelvű szótárak, megjelenési sorrendben, a következők voltak:

1. *Grande Dicionário Universal da Língua Portuguesa 3.0* (cd-rom), 1997;
2. *Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea da Academia das Ciências de Lisboa*, 2001;
3. *Dicionário da Língua Portuguesa da Porto Editora* (2009) (on-line);
4. *Dicionário Priberam da Língua Portuguesa* (2009) (on-line).

A kiindulási alapul vett brazil szótár nem közli a szavak etimológiáját. Annak érdekében, hogy meglegyen ez az adatom, és azért is, hogy megbizonyosodjam arról, hogy a talált szó valóban a használatos szókincs része, visszaellenőriztem azt a következő öt, Braziliában kiadott egynyelvű szótárban, amelyeket a megjelenésük sorrendjében tüntetek fel:

1. *Minidicionário Sacconi da Língua Portuguesa*, 1996;
2. *Dicionário Aurélio Eletrônico – Século XXI, Versão 3.3.*, 1999;
3. *Dicionário Eletrônico Houaiss da Língua Portuguesa* (CD-ROM), 2002
4. *Michaelis Moderno Dicionário da Língua Portuguesa* (on-line) 2007;
5. *iDicionário Aulete da língua portuguesa* (on-line) desde 2008.

Az említett módon összeállított szógyűjtemény 772 elemből áll. Ahogy az várható volt, legnagyobb számban (606 szó) a szuffixummal képzett szavak jelennek meg a gyűjteményben, ezt követi a konverzió (83 szó), a prefixummal történő képzés (58) a paraszintetikus képzés (14 szó) és végül a regresszív képzés (11 szó).

5. Eredmények

A dolgozatban tárgyalt képzési folyamatok, az említést érdemlő alakok és adatok – a megjelenésük sorrendjében – a következők:

A prefixummal történő képzést a szógyűjteményünkben 58 elem képviseli, amelyek 16 prefixum között oszlanak meg. A két leggyakoribb előfordulást (esetenként 8 alak) a *des-* és az *in-* prefixummal képzett szavak mutatták, amelyeket az *auto-* (6 előfordulás) és az *a(n)-* (5 előfordulás) prefixummal képzett szavak követték. Az említett prefixumok közül a *des-*, *in-* és *a(n)-* prefixummal képzett szavak tagadást, hiányt fejeznek ki. Közülük az első főnevekhez, melléknemekhez és igékhez kapcsolódhat, a második pedig főnevekhez és melléknemekhez. Találtam olyan eseteket, amelyek vagy a képzés irányában, vagy a fonológiai feltételekben nem felelnek meg az elvártaknak. Az *in-* prefixummal képzett példák között igék is szerepelnek, ezek azonban gyaníthatóan a korábban keletkezett melléknévből képződtek. (pl.: *independe* az *independente* melléknévből). Az *an-* prefixummal képzett szavak közül említést érdemel néhány melléknév (pl.: *aético*), mert ezek a magánhangzóval kezdődő szavak esetében elvárt *an-* prefixum helyett annak *a-* változatával képződtek.

A főnévből képzett nem-avaliatív főnevek képzését tanulmányozva, a BP-ra vonatkozó adataim megerősítik Vilela megfigyelését arra vonatkozóan, hogy a *nomina agentis* képzésben konkurens *-eiro* és *-ista* szuffixumok közül az első a gyakoribb, vagyis ebben egyezik a két nyelvváltozat. Ugyanebben az alszekcióban megvizsgáltam az *-eria* végződésű főneveket. Ezeket az eseteket tanulmányozva arra az eredményre jutottam, hogy az EP-ban az *-aria*, a BP-ban pedig az *-eria* végződés a gyakoribb. Ez indokolja azt, hogy ez utóbbit a BP-ban szuffixumnak tekintik, míg az EP-ban nem jelenik meg szuffixumként sem a nyelvtanokban, sem a szótárakban, ott ez csupán egy végződés.

Az avaliatív alakok esetében kutatásom a kicsinyítő alakok nagyobb gyakoriságát, ezen belül pedig a *-(z)inho* szuffixum döntő szerepét mutatta ki a BP-ban is. Találtam néhány példát arra, amikor az avaliatív szuffixum igéhez kapcsolódik (pl.: *falastrão*), illetve olyan eseteket, amikor a melléknév szintetikus szuperlatívuszát képző *-íssimo* szuffixum főnevekhez csatlakozott (pl.: *finalíssima*).

Az igéből képzett főnevek tanulmányozása során, megvizsgáltam a szógyűjteményemben szereplő *-ção* és *-mento* konkurens és egymást nem blokkoló szuffixumokkal képzett szavakat. A *-ção* szuffixummal 29 szó szerepel a gyűjteményemben, amelyekből a BP-ban ötnek létezik a *-mento* szuffixummal képzett párja, ugyanakkor ezeknek a pároknak az Interneten történt ellenőrzése azt mutatta, hogy a *-ção* szuffixummal képzett szóalak a gyakoribban használt. A *-mento* szuffixummal 33 szó szerepel a gyűjteményemben,

amelyek közül a BP-ban 12 szóalaknak találjuk meg a *-ção* szuffixummal képzett párját. Ezek közül 7 pár esetében bizonyult gyakoribbnak a *-ção* szuffixummal képzett szóalak használata. Ez a vizsgálat alátámasztotta Basílio azon megállapítását, amely szerint a *-ção* szuffixummal képzett szavak száma nagyobb.

A főnévből képzett melléknevek vizsgálatánál találtam példát betűszóból képzett alakokra (pl.: *ABCD* → *abecedense*), és példát arra, hogy a melléknév a személynévben szereplő keresztnévből képződött (pl.: *eciano* melléknév *Eça de Queirós* keresztnévéből, amely helyett az EP-ban a *queirosiano*, vagyis a családnévből képzett melléknevet használják).

Az igéből képzett melléknevek esetében megállapítottam, hogy a szógyűjteményben szereplő, a konkurens és rokonértelmű *-dor* és *-nte* szuffixummal képzett alakok száma szinte azonos.

A szógyűjteményben szereplő 772 szó közül 367 szónál nem találtam az első megjelenésére vonatkozó adatot. A fennmaradó 405 szóból 262 (vagyis a dátummal rendelkező szavak 64,85%-a) a XX. században jelent meg először. Ez igazolta az előzetes feltevésemet, és bizonyítékkal szolgálhat a két nyelvváltozat közötti lassú, de folyamatos differenciálódásra.

Olyan példákat is találtam, ahol a BP szintetikus alakkal fejezi ki azt, amit az EP körülírással (pl.: *retorno* → *jogo da segunda mão* és *borracharia* → *casa de pneus*).

Több példát találtam arra, hogy a BP inkább továbbképzzi az idegen szavakat. Ezt példázzák az angol eredetű 'gol', 'marketing' és 'rock' szavakból képzett *goleiro*, *marqueteiro* és *roqueiro* alakok, vagy a francia eredetű 'charge', 'hachure' és 'nuance' szavakból képzett *chargista*, *hachurar* és *nuançar* alakok.

A szógyűjtemény 164 szava mutatott 1000 találati oldalnál nagyobb eredményt az Internet portugál oldalain, ami az EP-ba való beszivárgásukat erősíti meg.

32 szó a szó-kigyűjtés idején (2009 nyara) még nem szerepelt portugáliai szótárakban. Az összes elem utolsó ellenőrzése során (2011 januárjában) azonban már szerepeltek a *Priberam* on-line, és folyamatosan aktualizált portugáliai szótárban. Ezek közül nyolc szó a portugáliai Internet oldalakon végzett két vizsgálatom valamelyikének az idején – 2009 nyarán vagy 2010 januárjában –, már 1000 találati oldalnál magasabb eredményt mutatott. Ezek az adatok is azt mutatják, hogy a BP szóalakok lassan beszűrődnek az EP-ba.